իշխանութիւնը. այս շրջանին արդէն Բաղարերդի շրջանին մէջ կային հինգ անկախ մելիքութիւններ, որոնք միանալով Դաւիթ Բէկի շարժումին՝ մեծ դեր մը խաղացին հայ պատմութեան մէջ, եւ փրկեցին հայ ժողովուրդի բեկորները, նոր եւ ազատ Հայաստանի մը հեռապատկերը դնելով մեր նոր սերունդին առջեւ: Եւ այսօր եթէ ունինք հոծ բազմութիւն մը մեր հայրենիքին մէջ, մեծ մասով կը պարտինք այս իշխանութեան փրկարար ազդեցութեան եւ ոգիին:

Դժբախտաբար այս իշխանութիւնը երկար կեանք չունեցաւ. Դաւիթ Բէկի մահէն վերջ, 1728ին, Ղարաբաղի մելիքութիւնը քայքայուեցաւ եւ հայ ժողովուրդը վերստին ինկաւ Թուրք իշխանութեան լուծին տակ: Բաղարերդի իշխանութեան հողերը այսօր մաս կը կազմեն մեծ մասով Սովետական Հայաստանի, ու Բաղարերդի անառիկ պարիսպները դարերու մէջէն հպարտօրէն կը խօսին անցնող ցեղերու՝ թէ իրենք վաստաւոր անցեալի մը մնացորդներն են:

Հ. ՄԻՔԱՅԷԼ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ԱՐԱՄԱՅԻՍ ՍՐԱՊԵԱՆԻ

ԱԶՈԼՈՅԷՆ ՎԵՆԵՏԻԿ-Ը

Արամայիս Սրապեան ազգային թերթերու մէջ ծանօթ անուն մըն էր արդէն, երբ 1949-ին լոյս ընծայեց Ս. Ղազարու տպարանէն իր Հանդիպումներ Մուսային հետ խորագրով բանաստեղծութիւններու առաջին հատորը: Հոն երիտասարդ տաղանդաւոր բանաստեղծը կ'ամփոփէր մաս մը իր պատանեկան ու երիտասարդական արտադրութիւններէն, միւս մասը վերապահելով այս ներկայ հատորին՝ որ ահա կ'ելլէ հրապարակ Ազոլոյէն Վենետիկ տիտղոսով:

Ազոլոյէն Վենետիկ-ը ամբողջապէս հոգեկան թրթռացումներ են զգայուն պատանիի մը, գրուած մեծ մասով հաւանաբար 1927-29 եւ մաս մ'ալ 1930-ին մէջ: Կ'ըսեմ պատանիի մը, որովհետեւ այդ երգերը բանաստեղծին պատանի զգայնութիւնները կու տան մեզի, եւ որոնք շատ աւելի կանուխ թերեւս հրատարակութեան տրուելու էին: Արամայիս, ծնած Կէյվէի Օրթագիւղը 1910-ին, շրջանաւարտ եղած Մուրատ-Ռափայէլեանէն 1929-ին, այսօր արդէն իր հասուն հասակին մէջ է եւ նուիրուած ուրիշ նոտեղծագործական աշխատանքներու: Հոգեկան այն ապրումները, որոնք ամփոփուած են Ազոլոյէն Վենետիկ հատորին մէջ, գեղեցկութիւններ են նախ իրը հոգեվիճակներ անցեալ շրջանի մը, այնքան սխրալի յիշատակներու հետ կապուած, երկրորդ՝ իր անդրանիկ արտադրութիւններն են, երբ ան՝ առաջին անգամ մուսային ներշնչումները արձանագրելու երջանկութիւնը ունեցած է թրթռուն յուզականութեամբ մը: Երբ, կ'ըսեմ սակայն, իր անդրանիկ արտադրութիւնները եւ կամ պատանեկան ապրումները, չեմ ուզեր նկատել զանոնք որպէս արուեստի տկար արտայայտութիւններ, այլ մանաւանդ թէ չեչտել իր բանաստեղծի շնորհքին այնքան

փայլուն, զնահատելի ու ցայտուն հանդամանքը, որով ան տակաւին պատանի, ուսանող, կամ հազիւ շրջանաւարտ, արդէն տուած է շատ զգացուած էջեր:

Լաւագոյն կ'ըլլար որ անխտրաբար բոլոր երգերուն ստորեւ նշանակուած ըլլար գրութեան թուականը: Ասիկա ոչ մէկ վրնաս ունէր բանաստեղծին համար, բայց շատ օգտակար եւ հետաքրքրական էր քննադատին համար: Ատով կարելի կ'ըլլար իր ապրումներուն պատմութիւնը ընել, կամ դասաւորել այդ երգերը, եւ տեսնել աստիճանաբար զարգացման եւ յեղաշրջումի շրջանները:

Ազոլոյ եւ Վենետիկ, երկու վայրեր, մէկը գեղջկական, միւսը ծովային քաղաքի միջավայր, որոնք խորապէս ազդած են բանաստեղծ Արամայիս Սրապեանի վրայ: Հատորը կ'ամփոփէ մեծ մասամբ այդ երկու ներշնչումի վայրերուն տուած տպաւորութիւնները, բացի քանի մը երգերէն, որոնք Միլանի շրջակայքէն կամ ուրիշ վայրերէն կու գան: Հատորին առաջին եւ վերջին երգերը, Ազոլոյ եւ Վենետիկ, երկու ծայրերն են օղակաշարքին՝ որ կը բռնեն ցանցի մը պէս բոլոր մնացածները եւ կու տան հատորին խորագրին բուն նշանակութիւնը:

Ազոլոյ Թրէվիզ գաւառի գիւղերէն մին է, գեղեցկադիր, Բլրանիստ, հմայիչ բնութեամբ օժտուած, ուր ամառները կը յաթեամբ օժտուած, ուր ամառները կը յաճախեն քաղաքացիները, վայելելու անոր ճախեն քաղաքացիները, վայելելու անոր տեսարաններուն բազմութիւնը. հոն կը գտնուի նաեւ գեղեցիկ ամարանոցը Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանի: Ազոլոյ իբր բնութիւն, իբր կեանք կ'ապրի բանաստեղծին մէջ: Հատորին սկիզբը ոգեկոչումն է Ազոլոյին եւ անկէ եկած ներշնչումներու շարքի մը, պատանեկան յուշերուն, թրթռուն եւ խանդավառ, իր մաշերուն, թրթռուն եւ խանդավառ, իր մանանեղ հոգեկան անդրանիկ ցնցումներուն մէջ, կապուած բուն սիրոյ տատապանքին մէջ, կապուած ծառերուն, նոճիներուն, կապուած ծառերուն, նոճիներուն, որոնց շուրջ կամ դէմը անցած է լուռ, յուզիչ ու քաղցրօրէն տուայտեցնող իր հոգեկան տոմը, որ ալեծփանքով լեցուցած է անոր հոգին եւ առաջին արտադրութիւնները: Այն քնքուշ էակը սակայն, որ մուսայի պէս թռած է դինքը ու խանդավառած, սիրով լեցուցած է սիրտը, եղած է զոհը դժնդակ մահուան, թողլով միայն իր տխուր յիշատակը բանաստեղծին մէջ, որ մերթ ընդ մերթ, նոյնիսկ շատ տարիներ վերջ, կը դառնայ զայն յիշելու եւ անով ապրելու կամ ջղաբրդօրէն յուզուելու: Այսպէս են օրինակ, Վերյիշում, Զոյգ նոճիներու տակ, Երեկոյեան օրոր-ումներ, Երեք աղբիւրներ, մանաւանդ Նոճեաց տակ Քոնթարինեան պալատին, ուր եղերերգակ մը կը դառնայ բանաստեղծը, որ կը սգայ դառնօրէն, որ կը մրմնջէ սիրոյ թշուառ տատրակի մը պէս, եւ կամ կը մռնչէ ճակատագրի անգութ հարուածին դէմ ի յուշ իր քաղցրաժպիտ անոյշ Զէչիլիային: Հաւանաբար Ներշնչումները եւ գուցէ նաեւ Առաջին տարեդարձ բանաստեղծութիւնները իր սիրոյ այս աղեխարշ ապրումներուն տխուր յիշատակները կ'երգեն:

Հրաժեշտ Ազոլոյի քերթուածը կը փակէ Ազոլական Ներշնչումները. այնուհետեւ բանաստեղծը նետուած է կեանքին մէջ:

« Մընաք բարով, աղբիւրներ
եւ դուք կանաչ հովիտներ,
Կ'երթամ, ինքդինքս յանձնած
կեանքի հովին ու բուքին»:

Կեանքը, զոր կը նկարագրէ բանաստեղծը, չէ այն փոթորկալից, ախտալից եւ հոգեպէս վերիվայր յեղաշրջող կեանքը, այլ այն՝ որ պատանի հոգիին ներս կը ներմուծէ իր հայեացքը եւ կ'ազմկէ քիչ մը անդորը ու երազատես տեսլականը անոր հոգիին, որուն համար կեանքը դիտուած հեռուէն, էր միակ գեղեցիկ իրականութիւնը եւ միակ երջանկութիւնը: Մինչ-

© National Library of Armenia

դեռ այժմ ինքն ալ կը տառապի, ինչպէս շատ մը ուրիշներ.

« Շատեր եկան եւ հեգնանքով ալ անցան,
Եւ դեռ կու գան ու կ'երթան,
Միտքն ու հոգին տառապեցան ու լցին
Մրթութեան մէջ մահկան» :

(Զոյդ անդունդներ) :

Թշուառութիւնը, անտեսումը, լքումը կ'երգէ Անտեսուածները բանաստեղծութեան մէջ. վշտին հարուածին տակ՝ կ'երգէ սրտին ալեծփումները, քայքայումները Մուրինի խօսքեր, Վայրկեաններ քերթուածներուն մէջ. ասոնք պարզապէս յիշատակելու համար այն յատկանշականները, որոնց մէջ գաղափարի այս յեղաշրջումը ու զանազանութիւնը կը գտնուի :

Բանաստեղծին քնարը նոր լարի մըն ալ կը դպչի. Բնութիւնը : Բնութիւնը, Ազգայական կամ ոչ, իր սիրած տարրն է, հոն կը բացուի իր սիրտը եւ հոգին կ'առնէ արտայայտութեան երփնագեղ ձեւեր եւ նորանոր յուզումներ : Սէրը խառնուած է հոս բնութեան հետ, գեղեցկօրէն ընդելուզուած իրարու : Բնութեան երգերէն ամէնէն երկարաշունչը, ամէնէն գեղեցիկը իբր ներշնչում, գաղափարային լայնութիւն ու հորիզոն՝ է Համերգ աստուածային ու բնութենական, որ իրականին մէջ (երգին ընդլայնումին մէջ) է նախ բնութենական եւ յետոյ աստուածային : Բանաստեղծը կը հասնի հոս տալու հոգեկան ու սլացիկ տողեր, համակ գեղում, համակ երգ հոգիի :

Բնութեան տարրերուն մէջ սակայն ամէնէն աւելի զինքը գրաւողը ծովն է, ալեկոծ, խրոխտ, մեծատարած ծովը՝ որուն հրապոյրն ունի իր հոգւոյն խորը : Ճանչցած է ու սիրած ծովը, մանաւանդ Վենետկեան ծովը, Ադրիականը իր մռնչիւններուն, իր ալետատան խռովքներուն մէջ : Ինչո՞ւ այս բուռն սէրը ծովուն հանդէպ : Թերեւս իր ալեկոծ մանկութիւնն է, ցաւերու, զրկանքի ու հոգեկան տառապանքի մէջ անցած մանուկ կեանքի մը ուժեղ դգացողութիւնը, եւ անոր մտքին մէջ տոգորուած պայքարի ոգին : Այս մեր ենթադրութիւնը կը հաստատէ ինքն իսկ հեղինակը իր հետեւեալ տողերովը.

«Իմ կեանք ու իմ բախտ նըման են այս հոծ
Ծովուն գալարման. ո՜հ, մի՛ դուք յուզէք
Ցաւի մէջ անշարժ ալիքներն անոնց» :

Պատասխան ծովուն երգին մէջ ալ բանաստեղծը ծովուն հարցին՝ թէ ի՞նչ բան այնքան թոված է զինքը, գո՞յնը, շարժումնե՞րը ալիքներուն, թէ տե՞սքը ապալեր խարակներուն կամ անդունդներուն, կը պատասխանէ — fու մռունչներ : Ծովուն ճիչը, խռովքը, կիրքը եւ հեծեծանքը եւ մենասէր խոր լռութիւնը իր ազաւոր ու տառապած հոգիին համար հրապոյր ունին. որովհետեւ երկուքին մէջ ալ կայ նրմանութիւն մը՝ ցաւին ու կոծին մէջ եղբայրացած :

Արամայիս Սրապեան աքսորէն ունի տխուր յիշատակներ. ան որպէս հա՛յ տըղայ, հա՛յ ոգին կրող պատանի եւ երիտասարդ՝ իր արիւնին մէջ կը զգայ բոզոքը հայ մայրերուն, հայ կոյսերուն, հայ ծերունիներուն, հայ հոգին ու մայր հայրենիքին. ասոնք կ'արձագանգեն իր երգերուն մէջ եւ կը կազմեն նիւթերը հայրենասիրական քնարին : Հայ ռազմիկը անճնաւորուած է Անդրանիկի մէջ (տե՛ս Անդրանիկ զօրավար բանաստեղծութիւնը) : Մխիթարեանց շունչին տակ զարգացած իր դիտակից հայրենասիրութիւնը յետոյ կը շարժէ զինքը տալու երգեր, որոնց խորքը անկեղծ եւ ճշմարիտ սէր մը կայ, անցած իր մէջ ազգային պատմութեան դիւցազնատիպ դէմքերէն : Ատկէ է որ ծնունդ կ'առնեն իր ոգեկոչումները Վարդանանք, Մայրենի բարբառ, եւն. : Աքսորը, տարագրութիւնը անջնջելի հետքեր թողած են, ինչպէս ըսինք : Հայրենի հողին վրայ իր աչքերով տեսած աւերները, սարսափները կ'ապրին տակաւին իր յիշողութեան մէջ եւ հոգւոյն խորը խրած են տուին մը պէս ու կը ստեղծեն հոգեպայքարներ, լի անգսպելի մռնչիւններով : Հոգի մը երկանգսպելի մռնչիւններով : Հոգի մը երկարաչունչ քերթուածը՝ արձագանգն է այդ տպաւորութիւններուն, քանդակուած մանուկ Սրապեանի մէջ, եւ որուն այսօր երբ կը վերադառնայ տրտում համակերպութեամբ մը, իր հոգին կ'ընդվզի :

Կը յաջորդեն ապա երգեր գրուած ներշընչումներու տակ իր կատարած այցելութիւններուն՝ Հռոմ, Ժընեւ, եւ Աւստրիոյ թիւններուն՝ քաղաքները, որոնցմէ բան մը միշտ պահ է եւ անցուցած գրի, յաւերժացնելու համար իր յիշատակները :

Եւ այնուհետեւ, արդէն վերջն ենք քերթողագրքին, որ կը փակուի Վենետկեան դէմքերէն Լիտոյի եւ Վենետկոյ մայթերուն վրայ շրջող կոյսերու, եւ մանաւանդ ծովէն, մրրկաշունչ եւ շառաչուն ծովէն : Վենետիկ բանաստեղծութիւնը կը կնքէ գիրքը. հոն վերջին անգամ մըն ալ ծովը կը շարժէ քնարը, որուն կ'ուղղէ սա Մնաք բարով-ի խօսքերը.

« Մընա՛ս բարով, ազա՛տ ծով,
Ծո՛վ, անսահման եւ վայրի,
Ծո՛վ, դուն համակ կոծ ու հով,
Ծո՛վ, վեհաշուք եւ արի» :

Հոս կը վերջանայ հատորը : Երբ կը փակես դայն, կը զգաս դեռ աչքերուդ մէջ ներդաշնակութիւն մը ձայներու, գոյներու եւ ականջիդ տակ հնչող ռազմական վանկերու կշռութաւոր էջքը եւ ընթացքը : Ինչո՞ւ այս տպաւորութիւնը : Որովհետեւ Արամայիս լաւ նկարագրող մըն է բնութեան եւ հոգեկան շարժումներու. գիտէ տալ գոյն առարկային կամ դէմքին՝ զոր կ'ուզէ պատկերացնել մեր առջեւ : Երկրորդ՝ Արամայիս տէր է հայերէնի բոլոր դանձերուն, արտայայտութեան բոլոր ձեւերուն, բառամթերքին : Հայերէնը, զոր կը գործածէ, Մխիթարեան դպրոցին հայերէնն է ճոխ, հնչական, ձեւաւոր, եւ ճկուն. այս կէտին մէջ եւ ինչպէս իր հանդիսաւոր պատկերացումներուն մէջ, Դանիէլ Վարուժանի հետ իր հոգեկան եղբայրութիւնը անուրանալի է : Արամայիս ունի տեղ տեղ անոր ուժգնութիւնը, անոր բեղուին կրակոտ զօրութիւնը եւ անոր պէս բառերու մոգութիւնը, հմայքը : Հոս սակայն վտանգ մը կը ստեղծուի Արամայիսի համար, ինչպէս կար նոյն վտանգը Վարուժանի համար, որ այլեւս անցած է եւ իր հետ՝ իր թերութիւնն ալ նուիրակոնացած, եթէ կարելի է այսպէս ըսել :

Բառերու հմայքը, մոգութիւնը, բառերու երաժշտութիւնը, բառերու բանաստեղծութիւն մը լոկ տալու վտանգն ունի, որով կը տուժուի միտքը, խորքը եւ գաղափարային հարստութիւնը : Զգուշութի՛ւն հետեւաբար՝ չըլլալու զոհը բառերու հմայքին : Ասիկա ըսել չէ թէ Արամայիս արդէն զոհ մըն է, բայց թէ ճամբուն մէջ է վտանգին, եթէ չքաշէ սանձերը իր քառամբակ ձիերուն, պերճասոսրդ նրժոյգներուն, ներշնչումի թեգասներուն, որոնք յաճախ օդը կը ծեծեն :

Արամայիս կը փակէ Հանդիպումներ մուսային հետ եւ Ազոլոյէն Վենետիկ հատորներով իր պատանեկան քերթուածներուն շարքը : Այսուհետեւ կը սպասենք իր, ինչպէս կը հաղորդէ ինք իսկ, հասուն հասակի բանաստեղծութիւններուն, Արձակ էջերուն՝ Զէնիթի տակ խորագրով, ու դիւցազներգութեան մը ազգային կեանքէ, որուն ամէն յարմարութիւն ունի, լեզու, շունչ ու կորով :

Հ. Մ. ՃԱՆԱՇԵԱՆ

© National Library of Armenia